

Biografia św. Juliana z Toledo (642–690) w świetle krytycznej analizy źródeł

Biography of St. Julian of Toledo (642–690) in the Light of a Critical Analysis of Sources

DARIUSZ KASPRZAK

Uniwersytet Jana Pawła II w Krakowie, dariusz.kasprzak@upjp2.edu.pl

Streszczenie: W przypadku Juliana z Toledo polska bibliografia patrystyczna potwierdza tendencję istniejącą w światowej patrologii, a mianowicie brak większego zainteresowania tak samą osobą, jak i jego dziełem. Stąd wydawało się uzasadnione napisanie krytycznej biografii wymienionego biskupa Toledo. W niniejszym opracowaniu po omówieniu źródeł pisanych i stanu badań dotyczących Juliana z Toledo na ich podstawie przedstawiona zostanie próba historycznej rekonstrukcji jego życiorysu, uwypuklając szczególnie dwie kwestie: żydowskie pochodzenie Juliana oraz prawdopodobny udział w spisku przeciwko królowi Wambie. Dokonana analiza tekstów źródłowych z okresu VII–VIII wieku dotyczących Juliana z Toledo wykazuje, że jego twórczość liturgiczna, kanoniczna i teologiczna potwierdza słuszność królewskich nominacji na biskupa i arcybiskupa stolicy Wizygotów. Znaczące dla ówczesnego Kościoła były podejmowane przez bpa Juliana inicjatywy unifikacji lokalnych rytów liturgicznych wizygotcko-hiszpańskich, kodyfikacji prawa kanonicznego dla Kościoła wizygotckiego czy stworzenie podręcznikowego wykładu o czyśćcu. Problematycznym w ocenie pozostaje natomiast jego udział w spisku przeciwko królowi Wambie czy uczestniczenie w tworzeniu legislacji antyżydowskiej za króla Erwiga.

Słowa kluczowe: Julian z Toledo, biogram, hiszpańskie królestwo Wizygotów, chrześcijaństwo mozarabskie, Żydzi w wizygotckiej Hiszpanii

Abstract: In the case of Julian of Toledo, the Polish patristic bibliography confirms the existing trend in world patrology, namely the lack of any major interest both in the person of the author and in his work. Therefore, it seemed justified that a critical biography of the Bishop of Toledo should be written. The present study, after discussing the written sources and the state of research on Julian of Toledo, attempts, on their basis, to historically reconstruct his biography, highlighting two issues in particular: Julian's Jewish origins and his probable involvement in the conspiracy against King Wamba. An analysis of 7th- and 8th-century sources on Julian of Toledo shows that his liturgical, canonical, and theological work confirms the validity of his royal appointments as bishop and archbishop of the Visigoth capital. Significant for the Church of the time were Bishop Julian's initiatives to unify local Visigothic-Spanish liturgical rites, to codify canon law for the Visigothic Church, or to create a textbook lecture on purgatory. However, his participation in the conspiracy against King Wamba or in the creation of anti-Jewish legislation under King Erwig remains a matter that is difficult to assess.

Keywords: Julian of Toledo, biography, Spanish Visigothic kingdom, Mozarabic Christianity, Jews in Visigothic Spain

Trzydziesty czwarty biskup i czwarty arcybiskup Toledo był ostatnim znaczącym teologicznie i politycznie biskupem hiszpańskiego królestwa Wizygotów. Jak odnoszą badacze, nigdy nie był on w historiografii postacią popularną, choć posiada

znaczący dorobek pisarski i jest uznawany w patrologii za najważniejszego teologa hiszpańskiego VII wieku. W polskiej bibliografii patrystycznej wyraźnie brakuje szczegółowego biogramu tej postaci, szczególnie ważnej ze względu na znaczenie jednego z jego traktatów *Prognosticum futuri saeculi* dla średniowiecznej propagacji idei czyśćca. Dlatego w niniejszym artykule, po omówieniu źródeł pisanych i stanu badań dotyczących Juliana z Toledo, na ich bazie zostanie zrealizowana próba historycznej rekonstrukcji jego życiorysu, podkreślając szczególnie dwie kwestie: żydowskie pochodzenie Juliana oraz prawdopodobny udział w spisku przeciwko królowi Wambie.

1. Źródła i stan badań

Do podstawowych tekstów źródłowych, które przekazują nam informacje historyczne o osobie i dziele Juliana z Toledo, zaliczamy: (1) życiorys Juliana autorstwa Feliksa z Toledo, (2) dzieła samego Juliana z Toledo zawierające kilka wzmianek autobiograficznych, (3) akta XII–XV Synodów Toledańskich, którym jako arcybiskup przewodniczył (Vives 1963) oraz (4) anonimową kronikę mozarabską z VIII wieku.

Życiorys *Vita seu Elogium* (PL 96, 444–52) został napisany trzy lata po śmierci Juliana przez drugiego następcę na stolicy metropolitalnej w Toledo. Pierwszym sukcesorem po Julianie był Sisebert (690–693). Biskup dość niesławnej pamięci w 693 roku stanął na czele spisku mającego zdetronizować króla Egikę, planował zabić króla i królową oraz ich najbliższych doradców, a na tronie wizygockim zamierzał osadzić księcia Sunifreda. Spiskowcy po zajęciu Toledo wybili nawet monety z podobizną przeszłego władcy, zostali jednak pokonani przez wojska wierne królowi. Egika zwołał wtedy XVI Synod Toledański, Sisebert przyznał się do winy i został pozbawiony urzędu biskupa, ekskomunikowany, skonfiskowano jego własność i osadzono w więzieniu. Synod w jego miejsce ustanowił metropolitą Toledo abpa Feliksa z Toledo (García Moreno 1974, 121–22; Orlandis Rovira and Ramos-Lissón 1986, 491–93; Domínguez del Val 1998, 482–84).

Biskup Feliks (694–702) był obecny jako duchowny na kolejnych Synodach Toledańskich: XIII (4 grudnia 683), XIV (14 listopada 684) i XV (11 maja 688). Arcybiskupem Sewilli został nominowany w 688 roku, zaś arcybiskupem Toledo wyznaczono go na prośbę króla Egiki. W dniu 2 kwietnia 693 roku XVI Synod w Toledo potwierdził go jako arcybiskupa stolicy hiszpańskich Wizygotów. Był nim do śmierci, która prawdopodobnie nastąpiła w 702 roku. Przesunięcie daty jego śmierci na ten rok wynika z zapisków w *Chronica Muzarabica: Anno 754* (rozdział 48), które odnotowują, że za panowania królów Egiki i Witizy (694/695–709) przewodniczył on obradom synodów XVII i XVIII odbywających się w Toledo w latach 694 i 702 (García Moreno 1974, 122; Díaz y Díaz 1976, 45–63; Domínguez del Val 1998, 484–500).

Przypuszcza się, że Feliks był prawdopodobnie uczniem Juliana w szkole biskupiej w Toledo, a po przyjęciu święceń kapłańskich przez 10 lat pracował jako archiprezbiter w katedrze Toledo, kiedy Julian piastował godność arcybiskupa miasta. Był zatem bezpośrednim świadkiem zarówno posługi duszpasterskiej i pracy teologicznej swego biskupa, jak i wydarzeń historycznych dokonujących się na styku dworu królów wizygockich i kurii biskupiej. Biografia Juliana została napisana przez Feliksa z Toledo (Rivera Recio 1944, 132; Murphy 1951, 361; Madoz 1952b, 39).

Kolejny tekst źródłowy, czyli *Chronicon*, kronika z VIII wieku (określana też jako: *Chronica muzarabica: Anno 754, Cronica anni DCCLIV, Continuatio Hispana anno DCCLIV, Anónimo de Córdoba*, a dawniej *Epitome Isidori Pacensis episcopi – Chronicon de Isidoro Pacense*), zawiera krótki biogram bpa Juliana z Toledo (PL 96, 1251–1260C). Autorem tego dzieła był anonimowy chrześcijański kronikarz mozarabski, natomiast od XVI wieku autorstwo to zostało błędnie przypisane nieznanemu w historii Kościoła bpowi Izydorowi z Pax Julia (Isidorus Pacensis), dziś to portugalska Beja. Taka atrybucja została powtórzona i tym samym upowszechniona przez Jacques’a-Paula Migne’a w *Patrologii* (González Muñoz 2018, 31–48).

Z ważniejszych współczesnych opracowań poświęconych postaci Juliana z Toledo należy wymienić prace takich badaczy, jak: Francis Xavier Murphy (1951, 361–73; 1952, 1–27), José Madoz (1944, 457–78; 1946; 1947, 363–72; 1952a, 399–417), Jocelyn Nigel Hillgarth (1956; 1957a, 5–62; 1957b 37–43; 1958, 7–26; 1963, 192–95; 1971, 97–118; 1985), Roger Collins (1992, 1–22), Carlos Petit (1995, 843–932), Thomas Deswarte (2010, 353–68; 2014, 63–78), Gregorio Garcia Herrero (1984, 27–36; 1990; 1991, 201–56; 1995, 385–420; 1996, 95–112; 1998, 185–214; 2006, 503–14), Céline Martin (2003; 2020, 211–26) i Stefan Pabst (2021a; 2021b, 349–58). Natomiast w języku polskim, poza notkami słownikowymi, brak szczegółowych opracowań patrystycznych dotyczących życiorysu Juliana.

2. Biografia i dzieła

Julian urodził się ok. 642 roku w Toledo (Hillgarth 1957a, 37; González Ruiz 1996, 7), stolicy wizygockiej Hiszpanii od czasów króla Leowigilda (568–572). Został ochrzczony w katedrze toledońskiej, w kościele pw. św. Marii, w okresie, kiedy było otwarte baptysterium (czyli po uroczystościach albo Wielkanocy, albo Zesłania Ducha Świętego)¹. Na chrzcie nadano mu imię pochodzenia łacińskiego *Iulianus*,

¹ „Iulianus discipulus Eugenii secundi, Carthaginis provinciae metropolitanus, post beatæ memoriæ Quiricum, quarto in loco, præceptorem suum sequens, urbis regie pontificale culmen adeptus est: cuius videlicet civitatis proprius civis extitit, atque in eiusdem urbis principali ecclesia sacrosancti baptismatis fluentis est lotus et illic ab ipsis rudimentis infantie nutritus” (Felix Toletanus, *Vita seu Elogium* 1 [PL 96, 445A]; por. González Ruiz 1996, 18–20).

pierwotnie wskazujące na przynależność do *gens Julia*, a w wizygockiej Hiszpanii w VII wieku wskazujące raczej na pochodzenie hiszpańsko-rzymskie, a nie gockie (Iuliano di Toledo, *Prognosticum futuri saeculi* [Stancati 2012], 58).

Brak informacji o rodzicach Juliana w oficjalnej biografii *Vita seu Elogium* (PL 96, 445–52), napisanej trzy lata po jego śmierci, przyczynił się pośrednio do powstania hipotezy o żydowskim pochodzeniu biskupa, podzielanej dzisiaj przez większość badaczy (Hillgarth 1956, VIII; Dominguez Del Val 1962, 1259; González Ruiz, 1996, 7). Pierwszą wzmianką o żydowskim pochodzeniu Juliana była notatka sporządzona przez kronikarza mozarabskiego z VIII wieku².

Wzmianka ta jest historycznie bardzo prawdopodobna, gdyż w wizygockiej Hiszpanii była liczna diaspora żydowska, bezskutecznie przymuszana do konwersji na chrześcijaństwo przez kolejnych władców wizygockich (Kasprzak 2019, 189–210). Wspomniany już Murphy, a także Tommaso Stancati utrzymują, że ze względu na reperkusje polityczne i kościelne, związane z obaleniem króla Wamby w 680 roku (przypuszcza się, że wielu Żydów, także tych ochrzczonych, uczestniczyło w depozycji króla), bp Feliks w biografii Juliana, pisanej za panowania Erwiga (następcy Wamby), wolał koniunkturalnie przemilczeć kwestię żydowskiego pochodzenia swego poprzednika na stolicy biskupiej w Toledo. Szczególnie, że od konwersji króla Rekkareda (587) z arianizmu na katolicyzm III Synod Toledański z 589 roku w kan. XIV zabronił Żydom m.in. pełnienia funkcji publicznych („Nulla officia publica eis iniungantur”) w królestwie wizygockim, chyba że ich żydowskie pochodzenie byłoby odległe, a ich przodkowie byliby od kilku pokoleń chrześcijanami (*Collectio Hispana Gallica Augustodunensis*, ff. 69ra). Sama notatka o żydowskim pochodzeniu biskupa Toledo i o konwersji na chrześcijaństwo jego rodziców („Julianus episcopus ex traduce Iudaeorum [...] qui etiam a parentibus Christianis progenitus”) nie była problemem kilkadziesiąt lat później w kronice mozarabskiej pisanej już pod panowaniem arabskim (Murphy 1952, 5; Hillgarth 2003, 50; Collins 2006, 386–88; Iuliano di Toledo, *Prognosticum futuri saeculi* [Stancati 2012], 60–62).

Niektórzy autorzy zakładają, że Julian mógł przyjąć chrześcijaństwo dopiero w wieku młodzieńczym (Zöckler 1911, 123), a jego rodzice dokonaliby konwersji w ostatnim czasie (Madoz 1952b, 39), czyli albo za panowania króla Tulgi (639–642), albo na początku królowania Chindaswintha (642–653). Badacze z XVIII czy XIX wieku (m.in. Enrique Florez, Francisco Antoni de Lorenzana) odrzucali tezę o żydowskim pochodzeniu Juliana, natomiast we współczesnej historiografii patrystycznej jest ona przyjmowana powszechnie (Veiga Valiña 1940, 15;

² „Hic anno primo concilium duodecimum Toletanum in aera 719 triginta quinque episcoporum cum inaestimabili clero vel Christiaianorum collegio splendissime colligit. In cuius tempore Julianus episcopus ex traduce Iudaeorum, ut flores rosarum de inter vepres spinarum productus, omnibus mundi partibus in doctrina Christi manet placlarus, qui etiam a parentibus Christianis progenitus splendide in omni prudentia Toletum manet edoctus, ubi et postmodum in episcopatu extitit decoratus” (Isidorus Pacensis, *Chronicon* 23 [PL 96, 1260C]).

Rivera Recio 1944, 17; Murphy 1952, 5; Hillgarth 1957b, 37; Domínguez Del Val 1962, 1259; Collins 2006, 387–88; Iuliano di Toledo, *Prognosticum futuri saeculi* [Stancati 2012], 61–62).

Julian w dzieciństwie został przez rodziców prawdopodobnie oddany jako oblat do szkoły przykatedralnej w Toledo, usytuowanej obok kościoła katedralnego i kurii biskupiej (Felix Toletanus, *Vita seu Elogium* 1–3 [PL 96, 445AB]; Rivera Recio 1944, 1216). Uczniowie szkoły katedralnej w Toledo, jak i alumni analogicznych szkół w Kościele zachodnim w VI–VIII wieku przygotowywali się do bycia duchownymi, stąd obok samej edukacji odbywali także formację kapłańską. W diecezji Toledo od 527 roku, według uchwał II Synodu Toledańskiego (kan. 1–3), byli oni zobowiązani do posłuszeństwa biskupowi miejsca oraz do przestrzegania norm celibatu (*Collectio Hispana Gallica Augustodunensis*, ff. 63vb–64ra). Synod IV Toledański z 633 roku zobowiązywał natomiast kandydatów do stanu duchownego, będących uczniami szkół katedralnych, do przestrzegania zasad życia wspólnotowego. Ten sam synod jako wychowawców uczniów ustanawiał ich nauczycieli, jako głównego wychowawcę (*praeceptor*) jednego mądrego i wzorcowego prezbitera. Wychowankowie nieposłuszni byli czasowo odsyłani do okolicznych monasterów toledańskich, gdzie mieli być poddani bardziej surowym i wąskim zasadom życia ascetycznego (*Collectio Hispana Gallica Augustodunensis*, ff. 74va). Dla Juliana i Gudili, studenta, z którym się Julian zaprzyjaźnił, takim *praeceptor* był przyszły biskup Toledo Eugeniusz II (605–657) (Iulianus Toletanus, *Prognosticum futuri saeculi* III, XVII [Stancati 2012], 594). Był on synem Gota o imieniu Evantius. Został duchownym w katedrze w Toledo. Do 646 roku piastował urząd archidiacona w Saragossie, u bpa Brauliona. W 647 roku po śmierci abpa Eugeniusza I na jego następcę w Toledo wybrano Eugeniusza II. Kiedy bp Braulion poprosił króla Chindaswintha, aby pozwolił mu zatrzymać archidiacona, król odmówił, uznając, iż jego wybór młodego Eugeniusza był inspirowany przez Boga. Co ciekawe, bp Eugeniusz II uciekł do Saragossy z Toledo, ale został zmuszony do powrotu przez króla Chindaswintha i objęcia biskupstwa w wizygockiej stolicy. Początkowo niedoświadczony w administracji kościelnej często konsultował się z bpem Braulionem. Brał także udział w zwołanym przez Chindaswintha VIII Synodzie w Toledo, który odbył się w grudniu 653 roku, oraz w synodzie generalnym w grudniu 656 roku. Eugeniusz II podjął się reformy kościelnego śpiewu oficjum, tworzył poezję religijną i komponował utwory muzyczne (Eugenius Toletanus, *Opera Omnia* [CCSL 114]; Alberto 2004, 97–117).

W szkole katedralnej w Toledo prowadzono w VI wieku dwa oddzielne cykle nauki: podstawowy (czytanie i rozumienie tekstów religijnych – głównie biblijnych, przede wszystkim Księgi Psalmów i Księgi Przysłów oraz sentencji z innych ksiąg sapiencjalnych; uczenie się na pamięć wybranych tekstów biblijnych, nauka właściwej wymowy oraz kaligrafii) i zaawansowany (nauka gramatyki, prozodii, śpiewu, studium tekstów liturgicznych oraz egzegezy biblijnej). Alumni powtarzali głośno i wielokrotnie za *magister*, który uczył ich także wymowy. W szkołach kościelnych

nie uczono się na pamięć tekstów autorów klasycznych uznanych za pogańskie, ale wyłącznie zapamiętywano teksty Pisma Świętego. Następnie w szkołach katedralnych uczono śpiewu, który wspomagał proces zapamiętywania tekstu poprzez jego połączenie z określoną melodią. Mnemotechnika pozwalała niewątpliwie na oszczędność materiału używanego wtedy do pisania, jak: wyprawionych skór, pergaminu czy atramentu. Podczas nauki pisania uczeń poznawał techniki zapisu tekstu skrótami, co umożliwiało dalsze oszczędności materiału pisarskiego, uczył się także kompozycji tekstu oraz dokonywania podstawowych rachunków arytmetycznych przy użyciu tabliczek pokrytych woskiem (co było niewątpliwą pozostałością nauczania w szkole rzymskiej). Ta nauka pisania przygotowywała niektórych alumnów szkół katedralnych do dalszej pracy w monastycznych *scriptoria* albo w kościelnych czy królewskich *curiae* (Riché 1970, 171–80).

Julian w diecezji toledońskiej przyjął posługę diakonatu oraz święcenia prezbiteratu (Felix Toletanus, *Vita seu Elogium* 4 [PL 96, 446 B-447 A]; Iuliano di Toledo, *Prognosticum futuri saeculi* [Stancati 2012], 63–67). W czasie nauki w szkole katedralnej jego bliskim kolegą był Gudila (prawdopodobnie pochodzenia gockiego). Młodzieńcy odbywali tę samą formację do prezbiteratu: święcenia niższe przyjęli w 667 roku, a ok. 669/670 roku diakonat. Gudila dostał następnie archidiaconię w Toledo. Zmarł w 679/670 roku (Felix Toletanus, *Vita seu Elogium* 3 [PL 96, 446 A]). Julian po osiągnięciu kanonicznego wieku dopuszczającego kandydata do święceń przyjął w 672 roku prezbiterat. Około 673 roku został mianowany pierwszym klerikiem (*primiclericum*), inaczej klerikiem palatynem bazyliki pw. św. św. Piotra i Pawła w Toledo (funkcja porównywalna dziś do urzędu koadiutora przy biskupie ordynariuszu). Byli mu podporządkowani klerycy niższych stopni, a do jego zadań należały: troska o staranne wykonywanie śpiewu liturgicznego w katedrze; dbałość o kult zarówno w samej katedrze, jak i innych kościołach diecezji toledońskiej; sprawdzanie stanu kościołów w mieście Toledo; wysyłanie ostiariuszy do parafii na peryferiach miasta celem kontroli w przestrzeganiu tam dni postnych; kontrolowanie obyczajów duchowieństwa w diecezji (pierwszy kleryk mógł upominać innych duchownych celem poprawy zachowań, a także informować biskupa o braku należytego posłuszeństwa). W tym czasie napisał też panegiryk *Historia Wambae* ku czci aktualnie panującego (González Ruiz 1996, 29; Iuliano di Toledo, *Prognosticum futuri saeculi* [Stancati 2012], 67–81).

Po śmierci abpa Quiricusa w 680 roku król Wamba wyznaczył właśnie Juliana na biskupa Toledo i tę kandydaturę przedstawił biskupom hiszpańskim. Dnia 29 stycznia 680 roku w katedrze Toledo Julian został konsekrowany na biskupa przez Izzydora I, biskupa Saetebis (Felix Toletanus, *Vita seu Elogium* 4 [PL 96, 447 A]). Jako biskup Julian dążył do unifikacji wielu lokalnych rytów liturgicznych hiszpańsko-wizygockich. W tym celu opracował dla Kościoła Toledo *Liber missarum* – obejmował cały rok liturgiczny, był podzielony na cztery części; w okresie okupacji arabskiej Półwyspu Iberyjskiego do mszału Juliana wprowadzono dodatki arabskie i tak stał

się on *Missale mixtum* (PL 85, 109–1041B), *Liber orationum de festivitibus* (obejmował wszystkie wspomnienia Kościoła lokalnego), nadał wreszcie końcową formę *Breviarium Toletanum* (Felix Toletanus, *Vita seu Elogium* 11 [PL 96, 450 B]).

Podczas swojego zarządu diecezją Toledo Julian przyczynił się także do kodyfikacji zbioru prawa kanonicznego Kościoła wizygockiego, znanego jako *Collectio Hispana* (Janini Cuesta 1965, 33–53; Iuliano di Toledo, *Prognosticum futuri saeculi* [Stancati 2012], 88–90).

Jednak za panowania króla Wamby (672–680) osłabła rola biskupstwa Toledo. Władca mianował biskupów arbitralnie, a bez zgody metropolity czy synodu prowincjalnego utworzył dwie nowe diecezje: Lusytanii ze stolicą w Aquis, a kolejną (wbrew ówczesnemu prawu kościelnemu zabraniającemu istnienia dwóch biskupstw w jednym mieście) w samym Toledo, z siedzibą w kościele pw. św. św. Piotra i Pawła, na przedmieściach stolicy. Wydarzenia te odnotowały jedynie akta XII Synodu w Toledo z 681 roku, który zniósł postanowienia Wamby, uznane za nierozważne, niesprawiedliwe i narzucone siłą pomimo sprzeciwu. Akta tegoż synodu jako jedyne podają też oficjalną wersję wydarzeń związanych z usunięciem Wamby z tronu. Dnia 11 października 680 roku król poczuł się śmiertelnie chory, dlatego został włączony w stan pokutujących, musiał zrzec się urzędu królewskiego i rozpocząć życie ascetyczne, przygotowujące go do spotkania z Bogiem. Król chorobę przeżył, ale nie dało się już cofnąć włączenia do kanonicznego *ordo poenitentiae*. W tej sytuacji, według prawa wizygockiego, nie mógł być dalej królem Gotów, gdyż podczas rozpoczęcia *poenitentia secunda* otrzymał znak tonsury. Pod presją dostojników król własnoręcznie podpisał trzy dokumenty: (1) mianujący komesa Erwiga swoim następcą, który został namaszczony na króla; (2) potwierdzający pragnienie Wamby, aby Erwig objął po nim władzę; (3) do bpa Juliana z Toledo, aby ten jak najszybciej zorganizował akt namaszczenia nowego króla. Biskupi zaświadczyli, że rozpoznają i potwierdzają podpis Wamby na dokumentach. Ostatnie 7 lat życia Wamba spędził w monasterze (Vives 1963, 386–87).

Jak przypuszcza Collins, utworzenie w stolicy drugiego biskupstwa na przedmieściach Toledo mogło służyć ograniczeniu pozycji metropolity Toledo, odebraniu mu kościoła metropolitalnego i powierzeniu go nowemu biskupowi. Biskup Toledo miał zatem powody, aby wystąpić przeciwko Wambie. Natomiast możliwym motywem odwrócenia się możnowładców wizygockich od króla był narzucony feudałom nowy podatek na armię królewską w czasie prowadzenia kampanii wojennych. Można domniemywać, że arystokracja dworska, feudałowie i metropolita stolicy sprzymierzyli się, aby usunąć niewygodnego króla, zanim doszło do możliwego buntu regionalnego (jaki miał np. miejsce za panowania Swintili w 631 roku). Poświadczenie podpisu Wamby przez wizygockich biskupów dowodzi też, iż: (1) Wamba w momencie zrzeczenia się urzędu był zdrowy fizycznie i psychicznie; (2) dokumenty, które wydał i podpisał były autentyczne; (3) król był w stanie wskazać na swego następcę i podporządkować się procedurze abdykacji. Co charakterystyczne – po śmierci Wamby

w historiografii wizygockiej starano się go nie wspominać jako króla wizygockiego (Murphy 1952, 1; Strzelczyk 1984, 247–48; Collins 2007, 80–81; Díaz y Díaz 2007, 2316). Legendę o potencjalnym otruciu Wamby, w wyniku czego miał wejść w pokutę kanoniczną i oddać tron, wymyślił w IX wieku autor *Crónica de Alfonso III* vel *Cronica Ad Sebastianum*³.

Julian, już jako jedyny metropolita Toledo, przewodniczył czterem synodom Kościoła wizygockiego (Synod XII w 681 roku uznał stanowisko prymacjalne Kościoła Toledo nad Kościołami całej Hiszpanii i Galii Narbońskiej, ustanowił Juliana arcybiskupem Toledo i legitymował objęcie tronu przez króla Erwiga; Synod XIII w 683 roku oprócz doraźnych kwestii administracyjno-politycznych potwierdził pozycję prymacjalne Kościoła Toledo w Hiszpanii; Synod XIV w 684 roku zaaprobował w Kościele wizygockim postanowienia Soboru Konstantynopolańskiego III; Synod XV w 688 roku zajmował się kwestiami doktrynalnymi oraz złagodzeniem relacji pomiędzy Kościołami Toledo i Rzymu), co wzmocniło po 681 roku jego pozycję jako prymasa wizygockiej Hiszpanii. W zgodzie z królem mógł on wybierać, nominować i konsekrować biskupów dla całej Hiszpanii (Iuliano di Toledo, *Prognosticum futuri saeculi* [Stancati 2012], 99–102).

Z traktatów, jakie po sobie pozostawił, posiadamy: *Apologeticum de tribus capitulis*, *Apologeticum fidei*, *Historia Wambae regis*, *De comprobatione sextae aetatis aduersus iudaeos*, *Fragmenta II apud Aluarum Cordubensem*, *Antikeimenon libri II*, *Elogium beati Ildephonsi*, *Prognosticon futuri saeculi libri III*, *Versus ad Modoenum* (Iulianus Toletanus, *Opera I* [CCSL 115]; Iulianus Toletanus, *Opera II* [CCSL 115A–B]). Z dzieł Juliana znanych Feliksowi z Toledo zaginęły natomiast: *Liber responsionum*, *Liber sermonum*, *Liber carminum diuersorum*, *Excerpta de libris s. Augustini*, *Libellus de diuinis iudiciis*, *Liber missarum*, *Liber orationum*, *Liber epistolarum*. Z kolei przypisywane Julianowi pismo *Libellus de remediis blasphemiae* jest dziś uznane za nieautentyczne (Díaz y Díaz 1996, 111–14). Najważniejszym jego dziełem dla eschatologii Kościoła zachodniego okazał się traktat *Prognosticon futuri saeculi libri III*, w którym prosto i podręcznikowo omówił kwestię czyśćca, szczególnie tzw. ognia oczyszczającego (Wicki 1953, 349–60; Kasprzak 2024, 149–74).

³ „Qui Eruigius quum esset palatio a pueritia enutritus et honore comitis sublimatus, elate et callide aduersus regem excogitans herbam cui nomen est spartus illi in potum miscuit, et statim regi memories est ablata. Quumque episcopus ciuitatis seu obtimates palatii, qui regi fideles erant, quibus penitus causa potionis latebat, uidissent regem absque memories iaceutem, causa pietatis commoti, ne rex inordinate migraret, statim ei confessionis et penitentie ordinem dederunt. Quumque rex a potione conualuisset et hordinem sibi inpositum cognouisset, monasterium petiit ibique quamdiu uixit in religione perman- sit. Reg. an. VIII, m. I, et in monasterio uixit au. VII, m. III. Morte propria discessit in pace” (*Crónica de Alfonso III* (vers. *Cronica Ad Sebastianum*) 2; *Cronicas Asturianas* 114). Krytycznego studium kroniki dokonał w swej dysertacji doktorskiej Wreglesworth 1995.

Julian zmarł z przyczyn naturalnych w Toledo dnia 6 marca 690 roku w wieku 48 lat⁴, co w tamtym czasie było wiekiem zaawansowanym, wzięwszy pod uwagę, że średnia długość życia w VII wieku w Hiszpanii wynosiła według badań antropologicznych 35–40 lat (Rivera Recio 1944, 219–20). Po śmierci abpa Juliana szybko rozpoczął się kult jego osoby, najpierw w królewskim Toledo, a potem w całym królestwie wizygockim. Pomiedzy VIII a XIV wiekiem liturgicznym dniem wspomnienia jego osoby był 6 marca, związany z dniem śmierci (np.: *Martyrologium Usuardi Monachi* z 875 roku, *Liber mozarabicus sacramentorum* z X i XI wieku). W aktualny kalendarzu mozarabskim jego wspomnienie liturgiczne jest wyznaczone na 14 stycznia, by uniknąć celebracji obchodów patrona Toledo w okresie liturgicznym Wielkiego Postu (Iuliano di Toledo, *Prognosticum futuri saeculi* [Stancati 2012], 139–44).

Zakończenie

W świetle krytycznej analizy tekstów źródłowych z okresu VII–VIII wieku dotyczących Juliana z Toledo (głównie: *Vita seu Elogium*; dzieła samego Juliana; akta XII–XV Synodów Toledońskich; *Cronica anni DCCLIV*) można stwierdzić, iż jego twórczość liturgiczna, kanoniczna i teologiczna potwierdza słusność królewskich nominacji na biskupa i arcybiskupa stolicy Wizygotów. Podjęte przez niego dzieło unifikacji lokalnych rytów liturgicznych wizygocko-hiszpańskich zaowocowało opracowaniem toledońskich ksiąg liturgicznych (*Liber missarum*; *Liber orationum de festivitibus*; *Breviarium Toletanum*). Jako biskup przyczynił się także do kodyfikacji zbioru prawa kanonicznego Kościoła wizygockiego (*Collectio Hispana*). Najważniejszym jego dziełem teologicznym, które do dziś ma wpływ na eschatologię Kościoła zachodniego, jest traktat *Prognosticon futuri saeculi libri III*. Większość współczesnych badaczy przyjmuje obecnie hipotezę o jego żydowskim pochodzeniu. Najprawdopodobniej brał udział w spisku możnowładców wizygockich w celu obalenia króla Wamby. Paradoksalnie jako biskup o żydowskim pochodzeniu Julian miał wkład w antyżydowskie ustawodawstwo króla Erwiga. Co znaczące, osobiste relacje Juliana z toledońskimi Żydami były pozytywne (np. doręczycielem jego traktatu *Prognosticum* był Żyd o imieniu Restitutus, za co został upomniany przez odbiorcę bpa Idaliusa z Barcelony). Biskup Feliks z Toledo, biograf Juliana, uważał go za człowieka niezwyklej uczciwości duchowej i taką właśnie ocenę wystawił mu ostatecznie Kościół hiszpański, uznając go za chrześcijańskiego świętego.

⁴ „Quique etiam inevitabilis mortis praeventus occasu, anno tertio Egicanis principis, pridie Nonas Martii, aera septingentesima vigesima octava, diem vitae clausit extremum, ac sic in basilica gloriosissimae sanctae Leocadiae virginis sorte sepulcrali est tumulatus” (Felix Toletanus, *Vita seu Elogium* 12 [PL 96, 451–452A]).

Bibliografia

- Alberto, Paolo Farmhouse. 2004. "Eugenius Toletanus archiep." In *La trasmissione dei testi latini del Medioevo*, edited by Paolo Chiesa and Lucia Castaldi, 97–117. Firenze: Sismel Edizioni del Galluzzo.
- Collins, Roger. 1992. *Law, Culture and Regionalism in Early Medieval Spain*. Variorum Collected Studies 356. Farnham: Ashgate Publishing.
- Collins, Roger. 2006. "Julian of Toledo." In *Key Figures in Medieval Europe: An Encyclopedia*, edited by Richard K. Emmerson, 386–88. New York–London: Routledge.
- Collins, Roger. 2007. *Hiszpania w czasach Wizygotów 409–711*. Translated by Jacek Lang. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Crónica de Alfonso III* (vers. *Cronica Ad Sebastianum*). 1985. In *Cronicas Asturianas*, edited by Juan Gill Fernandez, 114–49. Oviedo: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Oviedo.
- Deswarte, Thomas. 2010. "La trahison vaincue par la charité: Julien de Tolède et les rebelles." In *La trahison au Moyen Âge: De la monstruosité au crime politique (Ve–XVe s.)*, edited by Maïté Billoré and Myriam Soria, 353–68. Rennes: Presses Universitaires de Rennes.
- Deswarte, Thomas. 2014. "Une nation inachevée: Le royaume de Tolède." In *Nation et nations au Moyen Âge: XLIVe congrès de la SHMESP: Prague, 23 mai–26 mai 2013*, edited by Edina Bozóky, 63–78. Paris: Éditions de la Sorbonne.
- Díaz y Díaz, Manuel Cecilio. 1976. "La obra literaria de los obispos visigóticos toledanos: Supuestos y circunstancias." In *De Isidoro al siglo XI: Ocho estudios sobre la vida literaria peninsular*, edited by Manuel Cecilio Díaz y Díaz, 87–115. Barcelona: Ediciones El Albir.
- Díaz y Díaz, Manuel Cecilio. 1996. "Giuliano di Toledo", In *Patrologia*, edited by Angelo Di Berardino, 4:109–14. Genova: Institutum Patristicum Augustinianum.
- Díaz y Díaz, Manuel Cecilio. 2007. "Giuliano Di Toledo." In *Nuovo dizionario patristico e di antichità cristiane*, edited by Angelo Di Berardino, 2:2316–17. Genova–Milano: Marietti.
- Dominguez Del Val, Ursicino. 1962. "San Julián de Toledo." In *Patrologia*, edited by Berthold Altaner, 1259. Madrid: Espasa Calpe.
- Dominguez Del Val, Ursicino. 1998. *Historia de la antigua literatura latina hispano-cristiana*. Vol. 4. Madrid: Fundación Universitaria Española.
- Eugenius Toletanus. *Opera Omnia: Eugenius Toletanus*. 2005. *Opera Omnia*. Edited by Paulo Farmhouse Alberto. Corpus Christianorum Series Latina 114. Turnhout: Brepols.
- Felix Toletanus, *Vita seu Elogium: Felix Toletanus*. 1862. *Vita seu Elogium*. In *Patrologiae cursus completus: Series Latina*, edited by Jacques-Paul Migne, 96:444–52. Paris: Migne.
- García Herrero, Gregorio. 1984. "Influencia de las utopías en la realización de la historia: El caso de San Julián de Toledo." In *Actas de las II Jornadas de Metodología y Didáctica de la Historia*, edited by José María Fernández Corrales, 27–36. Cáceres: Universidad de Extremadura, Servicio de Publicaciones.
- García Herrero, Gregorio. 1990. *Cultura y sociedad en las obras de Julián de Toledo*. Murcia: Universidad de Murcia.
- García Herrero, Gregorio. 1991. "Julián de Toledo y la realeza visigoda." *Antigüedad y Cristianismo* 8:201–56.
- García Herrero, Gregorio. 1995. "El reino visigodo en la concepción de Julián de Toledo." *Antigüedad y Cristianismo* 12:385–420.
- García Herrero, Gregorio. 1996. "La reordenación conceptual del territorio en la 'Historia Wambae' de Julián de Toledo." *Alebus* 6:95–112.

- García Herrero, Gregorio. 1998. "Sobre la autoría de la 'Insultatio' y la fecha de composición de la 'Historia Wambae' de Julián de Toledo." In *Los visigodos y su mundo*, edited by Antonio Méndez Madariaga et al., 185-214. Madrid: Comunidad de Madrid.
- García Herrero, Gregorio. 2006. "Notas sobre el papel del Prognosticum futuri saeculi de Julián de Toledo en la evolución de la idea medieval del purgatorio." *Antigüedad y Cristianismo* 23:503-14.
- García Moreno, Luis Agustín. 1974. *Prosopografía del reino visigodo de Toledo*. Salamanca: Universidad de Salamanca.
- González Muñoz, Fernando. 2018. "Un perfil para el autor de la Crónica Mozárabe de 754." *Collectanea Christiana Orientalia* 15:31-48.
- González Ruiz, Ramón. 1996. "San Julián de Toledo en el contexto de su tiempo." *Anales Toledanos* 32:7-22.
- Hillgarth, Jocelyn Nigel. 1956. *A Critical Edition of the "Prognosticum Futuri Saeculi" of Saint Julian of Toledo*. Cambridge: University of Cambridge.
- Hillgarth, Jocelyn Nigel. 1957a. "El Prognosticum futuri saeculi de san Julián de Toledo." *Analec-ta Sacra Tarraconensia* 30:5-62.
- Hillgarth, Jocelyn Nigel. 1957b. "Towards a Critical Edition of the Works of St. Julian of Toledo." *Studia Patristica* 1:37-43.
- Hillgarth, Jocelyn Nigel. 1958. "St. Julian of Toledo in the Middle Ages." *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 21 (1-2): 7-26.
- Hillgarth, Jocelyn Nigel. 1963. "Julian of Toledo in the 'Liber Floridus.'" *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 26 (1-2): 192-95.
- Hillgarth, Jocelyn Nigel. 1971. "Las fuentes de San Julián de Toledo." *Anales Toledanos* 3:97-118.
- Hillgarth, Jocelyn Nigel. 1985. *Visigothic Spain, Byzantium and the Irish*. London: Variorum Reprints.
- Hillgarth, Jocelyn Nigel. 2003. "Julian of Toledo." In *New Catholic Encyclopedia*, edited by Berard L. Marthaler, 8:50. Detroit: Thomson Gale; The Catholic University of America.
- Isidorus Pacensis, *Chronicon*. 1862. In *Patrologiae cursus completus: Series Latina*, edited by Jacques-Paul Migne, 96:1251-80. Paris: Migne.
- Iuliano di Toledo. 2012. *Prognosticum futuri saeculi. Il preannuncio del mondo che verrà, introduzione*, Latin translation, theological commentary by Tommaso Stancati. Napoli: Editrice Domenicana Italiana.
- Iulianus Toletanus, *Opera I. Prognosticon futuri saeculi libri tres. Apologeticum de tribus capitulis. De comprobatione sextae aetatis. Historia Wambae regis. Epistula ad Modonem*. 1976. Edited by Jocelyn Nigel Hillgarth, Bernhard Bischoff, and Wilhelm Levison. Corpus Christianorum Series Latina 115. Turnhout: Brepols.
- Iulianus Toletanus, Felix Toletanus, Iulianus Toletanus (Ps.), *Opera II. Elogium Ildefonsi, Vita Iuliani (auctore Felice Toletano), Antikeimena, Fragmenta, Ordo annorum mundi*. 2014. Edited by José Carlos Martín-Iglesias and Valeriano Yarza Urquiola. Corpus Christianorum Series Latina 115A-B. Turnhout: Brepols.
- Janini Cuesta, José. 1965. "Roma y Toledo. Nueva problemática de la liturgia visigótica." In *Estudios sobre la liturgia mozárabe*, edited by Juan Francisco Rivera Recio, 33-53. Toledo: Diputación Provincial.
- Kasprzak, Dariusz. 2019. "Polityka wyznaniowa w katolickim Królestwie Wizygotów w latach 586-711." In *Rzymianie i barbarzyńcy. Religia - polityka - kultura*, edited by Karol Kollinger,

- Monika Ożóg, and Teresa Walińska, 189–210. *Materiały V Kongresu Mediewistów Polskich* 6. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Kasprzak, Dariusz. 2024. “Patrystyczno-biblijna argumentacja kwestii eschatologicznych w traktacie Juliana z Toledo ‘Prognosticum futuri saeculi.’” *Vox Patrum* 89:149–74.
- López Pereira, José Eduardo, ed. 1980. *Crónica Mozárabe de 754. Edición crítica y traducción*. Zaragoza: Anubar.
- Madoz, José. 1944. “La Teología de la Trinidad en los Símbolos Toledanos.” *Revista Española de Teología* 4:457–78.
- Madoz, José. 1946. *El símbolo del Concilio XVI de Toledo: Su texto, sus fuentes, su valor teológico*. Madrid: Facultades de Teología y de Filosofía del Colegio Máximo S.I. de Oña.
- Madoz, José. 1947. “Teología agustiniana sobre el Espíritu Santo en los Símbolos de Toledo.” *Revista Española de Teología* 7:363–72.
- Madoz, José. 1952a. “Fuentes teológico-literarias de San Julián de Toledo.” *Gregorianum* 33 (3): 399–417.
- Madoz, José. 1952b. “San Julián De Toledo.” *Estudios Eclesiásticos. Revista de Investigación e Información Teológica y Canónica* 26 (100): 39–69.
- Martin, Céline. 2003. *La géographie du pouvoir dans l'espace visigothique*. Lille: Presses Universitaires du Septentrion.
- Martin, Céline. 2020. “Julián de Toledo, los judíos y el judaísmo.” *Veleia, Revista de Prehistoria, Historia Antigua, Archeología y Filología Clásicas* 37:211–26.
- Missale mixtum*. 1862. Edited by Alexandro Lesleo. In *Patrologiae cursus completus: Series Latina*, edited by Jacques-Paul Migne, 85:109–1041B. Paris: Imprimerie Catolique.
- Murphy, Francis Xavier. 1951. “Julian of Toledo and the Condemnation of Monothelism in Spain.” In *Mélanges Joseph de Ghellinck, S. J.*, 1:361–73. Gembloux: J. Duculot.
- Murphy, Francis Xavier. 1952. “Julian of Toledo and the Fall of the Visigothic Kingdom in Spain.” *Speculum* 27 (1): 1–27.
- Orlandis Rovira, José, and Domingo Ramos-Lissón. 1986. *Historia de los concilios de la España romana y visigoda*. Pamplona: Ediciones Universidad de Navarra.
- Pabst, Stefan. 2021a. *Das theologische Profil des Julian von Toledo: Das Leben und Wirken eines westgotischen Bischofs des siebten Jahrhunderts*. Supplements to Vigiliae Christianae 165. Leiden–Boston: Brill.
- Pabst, Stefan. 2021b. “Non mea sed maiorvm exempla.’ Los ‘Antikeimena (CPL1261) de Julián de Toledo y sus fuentes: citas literales, cambios y menciones de nombres.” In *Nuevos estudios de Latín medieval hispánico*, edited by Carmen Codoñer Merino et al., 349–58. mediEVI 31. Firenze: Sismel Edizioni del Galluzzo.
- Petit, Carlos. 1995. “‘Iustitia’ y ‘Iudicium’ en el reino de Toledo. Un estudio de teología jurídica visigoda.” In *La giustizia nell'alto Medioevo: Secoli V–VIII*, 843–932. Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi Sull'alto Medioevo 42. Spoleto: Centro italiano di studi sull'alto Medioevo.
- Riché, Pierre. 1970. “L'éducation à l'époque Wisigothique: Les ‘Institutionum disciplinae.’” *Annales Toledanos* 3:171–80.
- Rivera Recio, Juan Francisco. 1944. *San Julián, arzobispo de Toledo (s. VII): Época y personalidad*. Barcelona: Amaltea.
- Strzelczyk, Jerzy. 1984. *Goci – rzeczywistość i legenda*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

- Synodus Toletana secunda*. 2013. In *Collectio Hispana Gallica Augustodunensis*, digitalised by Annette Grabowsky and Dominik Lorenz. Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 1341, ff. 63vb–64rb. Accessed November 15, 2024. <https://www.benedictus.mgh.de/quellen/chga/>.
- Veiga Valiña, Arturo. 1940. *La doctrina escatológica de San Julián de Toledo*. Comillas: Facultad Teológica de Comillas.
- Vives, José, ed. 1963. *Concilios visigóticos e hispano-romanos*. Barcelona: Instituto Enrique Flórez.
- Wicki, Nikolaus. 1953. “Das ‘Prognosticon futuri saeculi’ Julians von Toledo als Quellenwerk der ‘Sentenzen’ des Petrus Lombardus.” *Divus Thomas* 31:349–60.
- Wreglesworth, John. 1995. “The Chronicle of Alfonso III and Its Significance for the Historiography of the Asturian Kingdom 718-910 AD: A Critical Study of the Content, Purpose and Themes of a Late 9th-Century Historical Text.” PhD diss., University of Leeds. Accessed November 15, 2024. https://etheses.whiterose.ac.uk/535/1/uk_bl_ethos_502322.pdf.
- Zöckler, Otto. 1911. “Pomerius Julianus.” In *The New Schaft-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge*, edited by Samuel MacAuley Jackson, 9:123. New York–London: Funk and Wagnalls.

